

Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Dr. Abdulkerim Sevgi

Yayın No | Publication Number: 68

Kitap Adı: Zemaşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Book Title: Metaphor in al-Zamakhshari's al-Kashshaf

Yazar | Author: Abdülkerim Sevgi | ORCID: 0009-0008-7950-1049

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book

Yayın Tarihi | Publication Date: Mayıs 2026 | May 2026

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13.5 x 21

Baskı Sayısı | Edition: 2

Sayfa Sayısı | Pages: 320

ISBN: 978-625-8606-18-8

Atıf Bilgisi | Cite as: Sevgi, Abdülkerim. *Zemaşeri'nin el-Keşşâf'ında Mecâz*,
Bursa: DTA Yayıncılık, 2026.

1. Tefsir | Tafsir
2. Zemaşeri | Zamakhshari
3. el-Keşşâf | al-Kashshaf

Kapak ve Mizanpaj | Cover Design and Layout

Samet Torun - Ahmet Tunçdemir

Sertifika Numarası | Certificate Number: 74919

Yayıncı | Publisher: DTA Yayıncılık Bilişim Ltd. Şti.

Odunluk Mah. Akademi Cad. Zeno Business Center 2C/28 Nilüfer/Bursa

+90 507 227 1297 | bilgi@dtayayincilik.com.tr | www.dtayayincilik.com.tr

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

Sertifika Numarası: 47479

Copyright © Bu Eserin bütün hakları DTA Yayıncılık'a aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik,
mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Copyright © All rights of this work belong to DTA Publishing.

Without the permission of the publishing company, the whole or part of the book
cannot be printed, published, reproduced or distributed electronically,
mechanically or through photocopying.

Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Mecâz

Dr. Abdulkerim Sevgi

Bursa 2026

Yazar Hakkında / About the Author

Abdulkerim Sevgi

1981 yılında Şırnak'ta doğmuştur. İlkokulu Kasrik'te, ortaokul ve liseyi Şırnak'ta, lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. Ortaokul ve lise yıllarında klasik medrese usulü Arapça ve dinî ilimler alanında eğitim görmüştür. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı'nda yüksek lisans (2017) ve doktora (2024) yapmıştır. Yazarın çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerinin yanı sıra “Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsîru Sûreti Lokmân Adlı Eseri” başlıklı bir kitabı daha bulunmaktadır.

He was born in Şırnak in 1981. He completed his primary education in Kasrik, his secondary and high school education in Şırnak, and his undergraduate education at Ankara University Faculty of Theology. During his secondary and high school years, he received education in Arabic and religious sciences according to the classical madrasa method. He completed his master's degree (2017) and doctorate (2024) in the Department of Tafsir, Basic Islamic Sciences, Institute of Social Sciences, Dicle University. In addition to his articles published in various journals, the author also has a book titled “Abdulhadi al-Araşkî and His Work Tafsir Surah Luqman”.

*Bu alıřma;
rahmetli annemin aziz hatırasına, babama,
biricik kızıma ve sevgili Bilge'nin anısına ithaf olunmuştur.*

İçindekiler

Kısaltmalar.....	X1
Ön Söz	XIII

Giriş

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Hedefi.....	21
2. Araştırmanın Yöntemi ve Temel Kaynakları.....	22

Birinci Bölüm

Hakikat ve Mecâzın Anlam Çerçevesi ile Mecâzın Tarihsel Gelişimi

1. Hakikat.....	27
1.1. Hakikatın Sözlük Anlamı	28
1.2. Hakikatın İstilah Anlamı	29
1.3. Hakikatın Çeşitleri.....	31
1.3.1. Lügavî Hakikat	31
1.3.2. Örfî Hakikat.....	32
1.3.3. Şer'î Hakikat	33
2. Mecâz	33
2.1. Mecâzın İslam Dünyasındaki Tarihsel Gelişimi	34
2.2. Mecâzın Sözlük Anlamı.....	57
2.3. Mecâzın İstilah Anlamı	58
2.4. Mecâzın Tespiti	60
2.4.1. Alaka	60
2.4.2. Karine-i Mânia	61
2.5. Mecâzın Çeşitleri.....	62
2.5.1. Aklî Mecâz ve İsnadları	63
2.5.1.1. Sebebiyye İsnadı	65
2.5.1.2. Zamaniyye İsnadı	65
2.5.1.3. Mekâniyye İsnadı	66
2.5.1.4. Fâiliyye İsnadı.....	67
2.5.1.5. Mef'ûliyye İsnadı	67
2.5.1.6. Masdariyye İsnadı.....	68
2.5.2. Lügavî Mecâz	68

2.5.2.1. İstiâre ve Çeşitleri	69
2.5.2.1.1. İstiâre-i Tasrîhiyye.....	72
2.5.2.1.2. İstiâre-i Mekniyye	73
2.5.2.1.3. İstiâre-i Asliyye	73
2.5.2.1.4. İstiâre-i Tebe'iyye	74
2.5.2.1.5. İstiâre-i Temsîliyye.....	75
2.5.2.2. Mecâz-ı Mürsel ve Alakaları.....	77
2.5.2.2.1. Sebebiyyet Alakası.....	78
2.5.2.2.2. Müsebbebiyyet alakası	78
2.5.2.2.3. Külliyyet Alakası	79
2.5.2.2.4. Cüziyyet Alakası.....	79
2.5.2.2.5. Geçmişî Dikkate Alma Alakası.....	80
2.5.2.2.6. Geleceği Dikkate Alma Alakası.....	80
2.5.2.2.7. Hâliyyet Alakası.....	81
2.5.2.2.8. Mahallîyyet Alakası	81
3. Mecâzın Kur'ân'daki Varlığına Dair Tartışmalar.....	82
3.1. Kur'ân Tefsirinde Mecâzın Önemi	96

İkinci Bölüm

El-Keşşâf Tefsiri'nin Mecâz Yönünden İncelenmesi

2.1. el-Keşşâf'ta Mecâzın Kavramsal Çerçevesi	100
2.1.1. Muhkem ve Müteşabihle İlgili Yorumu.....	101
2.1.2. Zemahşerî'nin Mecâzı Savunması.....	105
2.1.3. Hakikat ve Mecâz Tanımı	106
2.1.4. Mecâz Tasnifi.....	107
2.1.5. Mecâz-ı Mürsel	108
2.1.6. İstiâre	110
2.1.7. Terşîh	112
2.1.8. Mesel ve Temsîl.....	114
2.1.9. Temsîl ve Tahyîl.....	119
2.1.10. Tasvîr ve Faraza.....	121
2.1.11. Mecâz-ı İsnâdî.....	125
2.1.12. Mecâz ve Kinâye Ayrımı	126
2.1.13. Hakikat ve Mecâzın Bir Arada Kullanılması.....	128

2.2. İstiâre	130
2.2.1. Kalplerin ve Kulakların Mühürlenmesi ve Gözlerin Üzerine Perde Çekilmesi	131
2.2.2. Kalplerdeki Hastalık	143
2.2.3. Dalâletin Satın Alınması ve Ticaretin Kazanç Getirmemesi	149
2.2.4. Kâfirlere Mühlet Verilmesi	153
2.2.5. Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi	156
2.2.6. Gaybın Anahtarları	157
2.2.7. Karanın ve Denizin Karanlıkları	158
2.2.8. A'râfta Olanlar	160
2.2.9. Allah'ın "Tuzak" Kurması	163
2.2.10. Zulumât ve Nûr	164
2.2.11. Allah'ın Varis Olması	166
2.2.12. Gölgelerin Allah'a Secde Etmesi	167
2.2.13. Allah'ın Açlık ve Korku Elbisesini Tattırması	169
2.2.14. Yıkılmak İsteyen Duvar	171
2.2.15. Kalplerin Kör Olması	174
2.2.16. Uğursuzluk Kuşu	177
2.2.17. Allah ve Meleklerinin "Salât" Etmesi	178
2.2.18. Allah'ın Emrinden Olan "Rûh"	180
2.2.19. Yeryüzünün Boyun Bükmesi	181
2.2.20. Allah'a Borç Vermek	183
2.2.21. İnsanın Yerden Bir Bitki Gibi Bitmesi	185
2.2.22. "Ağır Bir Gün" İfadesi	188
2.3. Temsîl ve Tahyîl	190
2.3.1. Münafıkların Durumu	191
2.3.2. Sivrisinek Örneği	195
2.3.3. Kalplerin Kaskatı Kesilmesi ve Taşların Allah'ın Haşyetinden Yuvarlanması	200
2.3.4. Allah'ın "Ol" Emri	203
2.3.5. Kadınların "Tarla" Olması	205
2.3.6. Hz. Meryem'in Güzel Bir Bitki Gibi Yetiştirilmesi	207
2.3.7. Allah'ın İpine Tutunmak ve Bir Ateş Çukurunun Kenarında Olmak	210
2.3.8. Allah'ın Sadaka Alması	213

2.3.9. Binasını Bir Uçurumun Kenarına Kuran Kişinin Durumu.....	216
2.3.10. Emanetin Göklere, Yere ve Dağlara Sunulması ve Onların Bunu Üstlenmemesi.....	218
2.3.11. Allah'ın Semâ'ya ve Arz'a "Gelin" Emri ve Onların "İsteyerek Geldik" Demeleri.....	224
2.3.12. Gök ve Yerin Ağlaması	227
2.3.13. Allah'ın İnsana Şah Damarından Daha Yakın Olması.....	229
2.3.14. "Allah'ın Eli" ifadesi	231
2.3.15. Allah'ın Gelmesi.....	233
2.3.16. Arz'ın Haberlerini Anlatması ve Bunun Ona Vahyedilmesi	236
2.4. Mecâz-ı İsnâdî (Aklî Mecâz)	240
2.4.1. Elîm Bir Günün Azabı	240
2.4.2. Yılların Erzakı (Tahıl) Yemesi	242
2.4.3. Derin Bir Sapıklık.....	243
2.4.4. Şımarıklara Fıskın Emredilmesi.....	244
2.4.5. Göğlerin, Yerin ve İçindekilerin Tesbihi.....	250
2.4.6. Sapkın Olan Yol.....	254
2.4.7. Allah'ın Dinlemesi/ Kulak Vermesi.....	255
2.4.8. Allah'ın Amelleri Süslü Göstermesi.....	256
2.4.9. Allah'ın Göğlerde ve Yerde Bulunanlarla Birlikte Anılması.....	258
2.4.10. Allah'a ve Resulüne "Eziyet" Etmek	263
2.4.11. Gecenin ve Gündüzün Tuzağı	264
2.4.12. Nasûh Tevbe	266
2.4.13. "Asık Suratlı Gün" İfadesi	268
2.4.14. Yalancı ve Günahkâr Perçem	269
El-Keşşâf Tefsirinde Mecâzî Olarak Yorumlanan Ayetlerin Listesi	271
Sonuç	307
Kaynakça.....	311

KISALTMALAR

<i>a.s.</i>	: Aleyhi selâm
<i>b.</i>	: Bin, ibn
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>bsk.</i>	: Baskı
<i>Bsmyy.</i>	: Basım yeri yok
<i>c.</i>	: Cilt
<i>c.c.</i>	: Celle Celaluhu
<i>Çev.</i>	: Çeviri
<i>HÜİFD</i>	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>M.Ü.</i>	: Marmara Üniversitesi
<i>nşr.</i>	: Neşreden
<i>öl.</i>	: Ölüm tarihi
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>sav.</i>	: Sallallahu aleyhi vesellem
<i>thk.</i>	: Tahkik
<i>trc.</i>	: Tercüme
<i>tsz.</i>	: Tarihsiz
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve devamı
<i>vs.</i>	: Vesâire
<i>yy.</i>	: Yayınevi yok

ÖN SÖZ

Bu kitap, Kur'ân'da mecâz meselesini Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri özelinde incelemektedir. Çalışmanın temel gayesi, Mu'tezilî bir müfessir olan Zemahşeri'nin mecâza ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktır. Bununla birlikte, kitapta Ehl-i Sünnet geleneğinden gelen müfessirlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Bu bağlamda, özellikle Fahrüddîn Râzî, Beydâvî ve Nesefî gibi âlimlerin eserlerine müracaat edilmiştir. Böylece konu daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca, mecâzın İslam düşüncesindeki tarihsel gelişim süreci incelenmiş ve bu olgunun zaman içindeki değişimi de gözler önüne serilmiştir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte, bir iletişim aracı olan dilin kökenine dair teorilere değinilmiş ve dildeki kelimenin hakikî ve mecâzî anlamlarının nasıl şekillendiği üzerine açıklamalarda bulunulmuştur. Birinci bölümde, önce belâgat âlimleri tarafından mecâzın zıddı olarak kabul edilen hakikat terimi ele alınmış, ardından mecâzın İslam dünyasında ilk ortaya çıkışından olgunlaşma dönemine kadar olan süreci kronolojik olarak incelenmiştir. Daha sonra mecâzın olgunlaşma dönemi dikkate alınarak tasnifi yapılmış ve türleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bölümün sonunda ise Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul edenlerle reddedenlerin görüşlerine yer verilmiş ve bu hususla ilgili bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirindeki mecâz anlayışının kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve bu çerçeveye uygun üst ve alt başlıklar belirlenmiştir. İlgili başlıklar altında konu örnek ayetlerle işlenmiştir. Ayetlerde önce Zemahşeri'nin yorumlarına yer verilmiş, ardından Ehl-i Sünnet müfessirlerinin görüşlerine başvurularak bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sırasında, Zemahşeri'nin mecâz kapsamında ele aldığı ayetlerin önemli bir yekûn oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple her bir ayet için ayrı başlıklar açmak mümkün olmamıştır. Ancak tespit edilen ayetlerin listesi, kitabın ikinci bölümünün sonunda

verilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak elde edilen bulgular sunulmuştur.

Bilindiği üzere Kur’ân’da mecâzın varlığı, İslam âlimlerinin yüzyıllardır tartıştığı bir meseledir. Dolayısıyla bu konu ilk defa bizler tarafından ele alınmış değildir. Ancak *el-Keşşâf* tefsiri bağlamında yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, mecâz konusunun tüm yönleriyle ele alınmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda ya mecâzın yalnızca bir yönü ele alınmış ya da konu tüm boyutlarıyla irdelenmemiştir. Ayrıca, mevcut çalışmalarda Zemahşeri’nin görüşleri ile Ehl-i Sünnet müfessirlerinin yorumları bir arada sunulmamıştır. Bu çalışmanın diğerlerinden farkı, *el-Keşşâf* tefsirindeki mecâzların ve türevlerinin tamamını kapsayan bir inceleme olmasıdır. Bununla birlikte, ayetlerin yorumlanmasında yalnızca Zemahşeri’nin görüşlerine yer verilmekle kalınmamış, diğer müfessirlerin bakış açılarına da yer verilmiştir. Böylece Mu’tezilî bir müfessir olan Zemahşeri’nin mecâzî yorumları ile Ehl-i Sünnet müfessirlerinin görüşleri arasında bir karşılaştırma yapma imkânı sağlanmıştır.

İlahî kelamın anlaşılması gayesi göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın söz konusu tartışmalara mütevazı bir katkı sunması yegâne arzumuzdur.

Bu çalışma, 2024 yılında tamamladığım “*Kur’ân’da Mecâz: el-Keşşâf Örneği*” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilerek, “*Zemahşeri’nin el-Keşşâf’ında Mecâz*” adıyla kitaplaştırılmış halidir. Bu vesileyle, tez çalışmamı baştan sona büyük bir titizlikle okuyan, değerli bilgi ve görüşleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Ali Akay’a özellikle şükranlarımı sunarım. Ayrıca, tez jürisinde yer alan Prof. Dr. Abdülcelil Bilgin’e, Prof. Dr. Necmi Derin’e, Prof. Dr. Kutbettin Ekinci’ye ve Doç. Dr. Abdullah Temizkan’a eleştiri, öneri ve katkılarından dolayı ayrı ayrı teşekkür ederim.

Abdulkerim Sevgi